

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Кафедра кримінального процесу, криміналістики та експертології

Факультет № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Криміналістика»
обов'язкових компонент освітньої програми першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти 081 Право (Правозастосування)

за темою: **ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У РОЗСЛІДУВАННІ
ЗЛОЧИНІВ**

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 7 від 30.08.2023 р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол № 7 від 25.08.2023 р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол № 7 від 29.08.2023 р.

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету Протокол № 6 від 21.08.2023 року № 7

Розробник:

Доцент кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 кандидат юридичних наук, доцент Заяць Д.Д.

Рецензенти:

Голова Київського районного суду м. Харкова, доктор юридичних наук, доцент Шаренко С.Л.

Професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор Степанюк Р.Л.

План лекції

1. Поняття спеціальних знань і обізнаної особи. Процесуальна і непроцесуальна форми використання спеціальних знань в розкритті і розслідуванні злочинів.
2. Поняття судової експертизи та її види.
3. Права, обов'язки та відповідальність експерта. Відмінності (правові та функціональні) судового експерта від спеціаліста, який приймає участь у слідчій дії.
4. Система державних експертних установ в Україні та їх функції.

Література:

Основна:

Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / [А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярської ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2018. – 384 с. – ISBN 978-966-610-231-0 (Т. 1) :
http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6440/Kryminalistyka_Pidruchnyk_Tom%201_Kharkiv_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Додаткова:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Про судову експертизу : закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.
3. Щербаковский М.Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование: Учебно-практическое пособие / М. Г. Щербаковский. – Харьков: Эспада, 2005. – 544 с.

Текст лекції

1. Поняття спеціальних знань і обізнаної особи. Процесуальна і непроцесуальна форми використання спеціальних знань в розкритті і розслідуванні злочинів.

Чинний кримінальний процесуальний закон пов'язує використання спеціальних знань і навичок у вирішенні питань, що виникають у кримінальному провадженні, передусім, із призначенням експертизи (ст.ст. 69, 71 та 242 КПК України). Проте повсякденна практика свідчить про те, що коло суб'єктів застосування спеціальних пізнань у кримінальному судочинстві значно ширше. Крім того, закон не визначає поняття і не розкриває зміст спеціальних знань.

У кримінально-процесуальній і криміналістичній літературі неодноразово робилися спроби конкретизувати поняття «спеціальні знання»,

дати йому наукове визначення. Одним з перших вчених – О.О. Ейсман дійшов висновку, що спеціальні знання – це ті знання, якими не володіє слідчий, дізнавач, суд, вони не загальновідомі.¹ Прийнято вважати, що це знання, якими володіє обмежене коло осіб. Вони набуті в результаті спеціальної освіти, досвіду практичної роботи, тобто професійної підготовки. Такі знання повинні відповідати сучасному рівню розвитку природних, технічних, гуманітарних галузей. Отже, спеціальні знання – категорія об'єктивна.

Сучасна гносеологія характеризує знання як продукт суспільної, матеріальної і духовної діяльності людей. Всю сукупність знань можна розділити на житейські (буденні) і наукові, які складаються з теоретичних і практичних знань. Наукові знання отримують у результаті навчання, в ході наукової і практичної діяльності. Теоретичні знання розкривають внутрішню сутність явищ, їх природу і закономірності, яким вони підпорядковані. Практичні знання накопичуються в практичній діяльності. Зміст їх складають знання про засоби трудової діяльності (у аспекті розслідування злочинів – переважно техніко-криміналістичні засоби), способи, методи їх застосування в різних ситуаціях. Проте не слід ототожнювати теоретичні знання із спеціальними, а практичні – із загальновідомими. Дійсно, практичні знання побутового характеру загальновідомі, але в цілому за межами повсякденного життя вони настільки різноманітні, великі і різні за ступенем складності, що з повним правом їх можна віднести до спеціальних. У свою чергу деякі теоретичні знання, які, наприклад, отримують в школі, також є загальновідомими.

Необхідно відзначити, що межа між теоретичними і практичними знаннями, їх обсягом історично рухома. Це обумовлено постійним впровадженням досягнень науки в повсякденну практику, в різні сфери людської діяльності. З цього виходить, що зміст спеціальних знань складає система відомостей, отриманих в результаті наукової або практичної діяльності в різних галузях і зафіксованих в науковій і методичній літературі, рекомендаціях, інструкціях.

У криміналістичній літературі нерідко використовується термін «спеціальні пізнання». Представляється, що це – узагальнююче поняття, яке включає як наукові знання, так і практичні навички, які використовуються в певних сферах людської діяльності.

Конкретизуючи суть спеціальних пізнань в кримінальному судочинстві, слід мати на увазі їх службову роль в системі кримінального процесу. Основною метою використання спеціальних знань є вирішення питань, що виникають при здійсненні правосуддя – всебічне, повне і об'єктивне з'ясування обставин, що входять в предмет доказування у кримінальному провадженні. Оскільки при відправленні правосуддя вирішується широке коло питань, необхідно уточнити мету використання

¹ Эйсман А.А. Заключение эксперта. Структура и научное обоснование. – М.: Юрид. литература, 1967. – 150 с. – С. 91.

спеціальних пізнань, наповнити її конкретним змістом. Для цього слід розглянути співвідношення спеціальних і юридичних знань.

Цілком очевидно, що знання і навички, отримані особами, які навчалися у навчальних закладах юридичного профілю, тобто знання у галузі законодавства й науки права є в загальноповсюдному сенсі спеціальними. Ці юридичні знання (пізнання) є обов'язковими, професійними для суб'єктів, відповідальних за ведення кримінального процесу (особи, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора, судді) і використовуються у відповідній його стадії. В той же час законом уживається термін «спеціальні пізнання» у вузькому значенні, на противагу обов'язковим юридичним знанням, якими повинні володіти особи, що професійно здійснюють кримінальне судочинство.

У літературі зустрічаються різні думки з приводу належності юридичних знань, зокрема криміналістичних, до спеціальних в кримінально-процесуальному сенсі. О.Р. Росинська всі юридичні знання відносить до спеціальних², О.О. Ексархопуло включає в коло спеціальних знань криміналістику³, В.М. Махов розглядає спеціальними всі правові знання, окрім криміналістики, кримінального процесу та кримінального права⁴. В даному випадку відбувається логічна підміна загальноповсюдного і кримінально-процесуального змісту даного поняття. Залучення «зі сторони» осіб, які володіють пізнаннями в області права, для надання допомоги слідчому, ставило б під сумнів саму спроможність виконання своїх функціональних обов'язків особою, що провадить розслідування, оскільки це означало б, що воно не достатньо компетентне для вирішення якихось правових питань. Крім того, таке тлумачення спеціальних знань є підставою призначення, так званих, «правових експертиз» з юридичних питань, що є некоректним.

Інші автори мають діаметрально протилежну думку, вважаючи, що будь-які юридичні знання, зокрема пізнання в області криміналістики, не повинні розглядатися в кримінально-процесуальному сенсі як спеціальні. Якщо дотримуватися цієї точки зору, то виявляється, що в кримінальному судочинстві не можна залучати, ні в якій якості, тих співробітників експертно-криміналістичних підрозділів МВС і експертних установ Міністерства юстиції, які мають юридичну освіту, оскільки вони спеціальними пізнаннями не володіють. Це суперечить повсякденній практиці, коли співробітники саме цих установ найчастіше залучаються як експерти і спеціалісти для вирішення питань, що потребують спеціальних пізнань.

Іноді до спеціальних знань відносять знання в області криміналістичної

² Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. – М., НОРМА, 2005. – С. 16.

³ Эксархопуло А.А. Криминалистика как область специальных познаний в расследовании преступлений / Вестник криминалистики / Отв. ред. А.Г. Филиппов. Вып. 2 (4). М. 2002. С. 8-14.

⁴ Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений: Монография. – М. Изд-во РУДН, 2000. – С.46

техніки. Це положення представляється спірним. Криміналістика, як навчальна дисципліна, входить до числа обов'язкових дисциплін, що вивчаються фахівцем-правознавцем. Базові спеціальні пізнання в області кримінально-правових дисциплін, якими повинен володіти дізнавач, слідчий, суддя охоплюють основи криміналістичної діяльності й володіння криміналістичною технікою. З розділу криміналістичної техніки слідчим необхідні знання в обсязі, що дає уявлення про типові сліди злочину, способи і технічні засоби їх пошуку, фіксації й вилучення, можливості судових експертиз, про зміст й види допомоги, що надається слідчому фахівцями-криміналістами й іншими обізнаними особами, які залучаються до участі в слідчих діях. Тому, криміналістична техніка, як складова частина криміналістики, не відноситься до спеціальних знань.

Інший підхід до судової експертології - науки про судову експертизу. Це, хоча і юридична наука, але має міждисциплінарну природу⁵. Знання в галузі судової експертології та її окремих розділах (судових експертизах, перелік яких значно ширше криміналістичних) викладаються в обмеженому колі відомчих вищих навчальних закладів при підготовці судових експертів-криміналістів, судових медиків або набуваються в процесі практичної роботи співробітниками державних судово-експертних установ. Знання у галузі судової експертології пов'язані з науковими положеннями та методиками дослідження різних видів об'єктів, що потрапляють в сферу розслідування злочинів. Тому, знання в області судової експертології є, безумовно, спеціальними в кримінально-процесуальному аспекті.

Виходячи з практичної спрямованості спеціальних знань, слід уточнити мету їх використання при розслідуванні злочинів. Так, іноді наголошується, що спеціальні пізнання використовуються для виявлення, фіксації і вилучення доказів. Це визначення потребує уточнення.

З використанням спеціальних знань в розкритті і розслідуванні злочинів тісно пов'язано застосування науково-технічних (техніко-криміналістичних) засобів. Матеріальні засоби виступають в більшості випадків як інструментарій, за допомогою якого на основі спеціальних знань та навиків отримується необхідна інформація. Спеціальні знання реалізуються в прийомах, методах, способах використання технічних засобів і наступної оцінці отриманих результатів. З іншого боку, ці засоби також є спеціальними, оскільки поводження з ними вимагає певної теоретичної підготовки і практичного досвіду.

На підставі вищевикладеного, можна дати наступне визначення. ***Спеціальні знання – це наукові, технічні та інші неюридичні професійні знання, отримані в результаті навчання, і навички, набуті в процесі роботи в певних галузях практичної діяльності, що використовуються спільно з науково-технічними засобами при пошуку, виявленні, вилученні і дослідженні слідів злочину з метою отримання доказової і орієнтуючої інформації, необхідної для розкриття та розслідування злочинів.***

⁵ Клименко Н.І. Судова експертологія: Курс лекцій: Навч. посіб. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – С. 6-11.

Форми використання спеціальних знань поділяються на:

1.) *Непроцесуальні* (не урегульовані кримінальним процесуальним кодексом);

2.) *Процесуальні* (ті, що урегульовані кримінальним процесуальним кодексом)

До непроцесуальних відносяться:

Ревізії і перевірки, що проводяться за зверненням (листом) слідчого.

При розслідуванні економічних злочинів, одним із засобів збору доказів, що використовує спеціальні пізнання в бухгалтерському обліку і аналізі господарської діяльності, є ревізія, яка проводиться за ініціативою органів досудового слідства. Документальна ревізія, а також перевірки проводяться, згідно ч.2 ст. 93 КПК України, за зверненням слідчого після відкриття кримінального провадження.

Висновок ревізії або акт перевірки оцінюється слідчим з погляду наявності в ньому конкретних фактів порушення фінансово-господарської діяльності підприємства і дій конкретних посадових осіб; обґрунтованості виявлених порушень із посиланням на первинні і зведені обліково-бухгалтерські документи.

Довідково-консультативна допомога обізнаних осіб. На різних стадіях процесу розслідування використовуються довідки, консультації досвідчених осіб з питань, що входять в сферу їх компетенції

За зверненням слідчого, фахівці надають консультації з питань відносно з'ясування обставин, безпосередньо пов'язаних з подією, що розслідується. Наприклад, це може стосуватися вибору експертизи та формулювання питань відносно об'єктів, що виявлені при огляді місця події, підготовки їх до дослідження.

Довідки надаються слідчому для з'ясування відомостей загального характеру.

Довідково-консультативна допомога здійснюється в усній або письмовій формі. Письмові довідки та консультації можуть надаватися як фізичними, так і юридичними особами за зверненням слідчого, в якому викладена суть запиту.

Довідково-консультативна діяльність здійснюється як поза проведенням, так і в процесі проведення слідчих дій, в яких беруть участь обізнані особи. В ході проведення слідчої дії (огляду, відібрання зразків та ін.) усні консультації, що надаються слідчому, є невід'ємною частиною практичної діяльності спеціаліста. При взаємодії зі слідчим, пропозиції обізнаної особи з приводу вибору засобів і напряму пошуку, способу виявлення і вилучення сліду, його упаковки і транспортування, коли існує декілька варіантів цих дій, носять характер консультацій. Остаточне рішення за пропозиціями спеціаліста приймає слідчий, з урахуванням слідчої ситуації, що склалася: дефіциту часу, організаційно-технічних можливостей та ін.

Думка обізнаної особи, висловлена в усній і письмовій формі, має оперативно-тактичне значення і не є джерелами доказів, оскільки

процесуальних гарантій, що забезпечують їх достовірність, не мають.

Дослідження, що проводяться при перевірці за обліками кримінальної реєстрації. При розкритті і розслідуванні злочинів нерідко виникає необхідність в перевірці різних об'єктів і осіб, що потрапили в сферу кримінального судочинства, за інформаційно-довідковими і криміналістичними обліками. Обліки кримінальної реєстрації — це заснована на спеціальних знаннях система реєстрації і систематизації об'єктів або відомостей про них з метою використання облікових даних для попередження, розкриття та розслідування злочинів.

Метою досліджень, що проводяться обізнаними особами при перевірці за інформаційними і криміналістичними обліками, є отримання довідкової інформації про об'єкт, що перевіряється, який раніше міг потрапити в орбіту кримінального судочинства і підлягав кримінальній реєстрації. Використання обліків дозволяє виявити причетність конкретної особи або предмету до злочину, що розслідується; вчинення однією і тією ж особою декількох злочинів або використання при скоєнні злочинів одного знаряддя; встановити особистість живих осіб або невпізнаних трупів.

Процесуальна форма використання спеціальних знань урегульована кримінальним процесуальним законом. У цих ситуаціях обізнані особи мають певні права, а в деяких випадках несуть відповідальність.

До цієї форми відноситься:

Залучення перекладача і особи, яка розуміє знаки німих або глухих (ст. 68 КПК України). Перекладач залучається для того, щоб створити необхідні умови для правильного взаєморозуміння слідчого і учасників слідчих дій. Фактичною підставою залучення перекладача є факт незнання ким-небудь із учасників досудового розслідування мови, на якій воно ведеться. Юридична підстава полягає в залученні перекладача стороною кримінального провадження.

До обізнаної особи, яка залучається як перекладач, пред'являються певні вимоги. Вона має бути компетентною, тобто володіти мовою в мірі, достатній для перекладу усної мови без словника, з точністю і повнотою, що не впливають на встановлення істини у провадженні; незацікавленою в результатах провадження особою; не виконувати раніше у цьому провадженні будь-яку іншу процесуальну роль, окрім перекладача.

Найбільш поширеною слідчою дією, до участі в якій притягується перекладач, є допит. Проте особа, що не володіє українською або російською мовою, може скористатися послугами перекладача в ході будь-якої слідчої дії.

Вельми істотна роль перекладача у провадженнях, в яких беруть участь особи з недоліками слуху і мови.

Залучення педагога (ст. ст. 226, 227 КПКУ). Згідно із вимогами КПК України при допиті неповнолітнього свідка у віці до 14 років повинен залучатися педагог або психолог, а за необхідності — лікар. Відносно

неповнолітніх осіб до 16 років в законі також передбачена обов'язкова участь в їх допиті зазначених спеціалістів. При проведенні інших слідчих дій за участю неповнолітніх до 14 (16) років, також бажане залучення педагога, хоча законом це положення не регламентоване. При цьому, очевидно, процесуальна роль неповнолітнього не повинна мати значення, оскільки залучення педагога обумовлене виключно віком особи.

Педагог, як обізнана особа в області педагогіки і психології, бере участь в допиті з метою надання допомоги слідчому в отриманні у допитуваного неповнолітнього свідчень про відомі йому факти і обставини злочину, що розслідується. В той же час педагог покликаний допомогти неповнолітньому подолати відчуття страху, сорому і налаштувати його на надання правдивих і повних свідчень. За допомогою педагога з'ясовуються суб'єктивні чинники, що утрудняють сприйняття і подальше запам'ятовування обставин, відомості про які необхідно отримати при допиті. До зазначених чинників відноситься розумовий розвиток неповнолітнього, стан психіки, схильність до фантазування, перебільшення, підвищена навіюваність, вразливість, особливе ставлення до учасників подій та ін.

До тактичних особливостей відноситься вибір педагога, знайомого або незнайомого допитуваному. Знайомий неповнолітньому педагог краще знає його позитивні і негативні риси характеру, схильності, інтереси, рівень інтелектуального розвитку. Із знайомим педагогом легше встановлюється психологічний контакт. Присутність такого педагога дисциплінує допитуваного неповнолітнього, сприяє відмові від дачі неправдивих показань. У інших ситуаціях, коли допитуваний, з почуття боязні розголошування повідомлених ним відомостей, може надати неповні свідчення або приховати якісь обставини, бажано запрошувати незнайомого йому педагога.

Залучення судово-медичного експерта або лікаря (ст. ст. 238, 239 КПК України). Згідно зі ст. 238 КПК України зовнішній огляд трупа слідчий повинен проводити за участю судово-медичного експерта, а у разі вчасної неможливості його викликати – запрошується лікар. Під судово-медичним експертом розуміється співробітник Бюро судово-медичних експертиз МОЗ України. Згідно зі ст. 239 КПК України при трупа огляді трупа пов'язаного з екстумацією обов'язково має бути присутнім судово-медичний експерт. Необхідність залучення судово-медичного експерта або лікаря обумовлена специфікою об'єкту огляду. Під час огляду необхідно послідовно і ретельно описати частини тіла, а також специфічні ознаки (наприклад, трупні плями), які потім можуть бути використані при проведенні судово-медичної експертизи.

Участь спеціаліста при проведенні слідчих дій (ст. 71 КПК України). Слідчий, що має спеціальну юридичну освіту, володіє деякими відомостями і елементарними навичками щодо збирання доказів, отриманими в процесі вивчення курсу криміналістики. Однак, він не завжди в змозі самостійного і ефективно використовувати в процесі проведення слідчих дій весь сучасний арсенал техніко-криміналістичних засобів. У цей

процес долучається процесуальна фігура спеціаліста, як технічного помічника і консультанта слідчого. Спеціаліст – це не зацікавлена в результаті справи особа, що володіє спеціальними знаннями і практичними навиками, залучається слідчим для участі у провадженні слідчих дій і сприяння у виявленні, закріпленні, вилученні слідів злочину (доказів).

Слідчий залучає спеціаліста у випадках, коли визнає необхідним використання спеціальних знань і навиків. Якщо слідчий вважає, що сам здатний впоратися з проблемами пошуку та збирання доказів, то спеціаліст не потрібен. Таким чином, залучення спеціаліста – право слідчого, а не обов'язок. Виняток становлять слідчі дії, при проведенні яких законом імперативно передбачена участь спеціалістів конкретного профілю – розглянуті вище перекладач, особа, яка розуміє знаки німих або глухих, судово-медичний експерт, лікар.

Як спеціаліст може бути викликана будь-яка обізнана особа, до якої законом пред'являється дві основні вимоги: незаінтересованість у результатах провадження і компетентність, тобто володіння тими спеціальними знаннями і навичками, які необхідні при проведенні конкретної слідчої дії.

Під час проведення слідчої дії, спеціаліст працює під керівництвом слідчого, з яким погоджує свою роботу. Дії спеціаліста відображаються у протоколі слідчої дії. Спеціаліст може давати усні консультації, пояснення відносно виявлених слідів, але вони ніде не відображаються й доказового значення не мають.

Проведення судової експертизи (ст. 242 КПК України). Судова експертиза визнається основною формою використання науково-технічних досягнень при розслідуванні злочинів. Вона проводиться за відкритим кримінальним провадженням.

Оскільки ст.101 КПК України визначає висновок експерта одним з джерел доказів, то проведення експертизи спрямоване на отримання доказів, тобто фактичних даних, що мають значення для правильного вирішення питань кримінального провадження.

Згідно кримінального процесуального закону, проведення експертизи обов'язкове в тих випадках, коли той або інший факт не є очевидним, а може бути встановлений лише, як висновок, заснований на використанні спеціальних пізнань. Визнати таку необхідність у конкретній слідчій ситуації повинен слідчий. Лише стосовно невеликої групи обставин, вичерпно перерахованих в ч.2 ст.101 УПК України і пов'язаних з вирішенням судово-медичних, судово-психіатричних і судово-психологічних питань, необхідність в спеціальних пізнаннях заздалегідь визнається законодавцем.

Допит експерта у суді (ст. 356 КПК України). У судовій практиці мають місце ситуації, коли при ознайомленні з висновком експерта, сторона кримінального провадження, потерпілий або за власною ініціативою суд, встановлює, що викладена процедура дослідження або отримані висновки, вимагають роз'яснення або доповнення. Виниклі утруднення вирішуються шляхом допиту експерта, який провів експертне дослідження. Допит

допустимо проводити не тільки відносно достовірності наданого експертом висновку, але й повідомлення про неможливість вирішення поставлених питань.

2. Взаємодія слідчого і спеціаліста при проведенні окремих слідчих дій.

Взаємодія слідчого і спеціаліста є надзвичайно важливою в розкритті й розслідуванні злочинів. При проведенні слідчих дій провідна роль у взаємодії зі спеціалістом належить, звичайно, слідчому.

Спеціаліст може бути запрошений для участі у будь-якій слідчій дії. Коло спеціалістів, яких необхідно залучати до участі в слідчих діях, найчастіше, визначається характером останніх, об'єктами, що підлягають виявленню й дослідженню, а також вимогами закону.

Діяльність спеціаліста при розслідуванні злочинів регламентована низкою нормативних актів, зокрема, положенням «Про експертну службу Міністерства внутрішніх справ» № 988 від 20 червня 2000р., яке серед основних завдань експертної служби визначає техніко-криміналістичне забезпечення діяльності ОВС щодо запобігання, виявлення, розкриття й розслідування злочинів.

Нині для здійснення функції спеціалістів при проведенні слідчих дій запроваджено нову посаду – слідчий-криміналіст, правовий стан якого визначено в положенні «Про органи досудового слідства Міністерства внутрішніх справ України» № 160 від 31 березня 2008 р., яке зазначає, що «головним завданням слідчого-криміналіста підрозділу ГСУ МВС, слідчого управління ГУМВС, УМВС є надання практичної і методичної допомоги слідчим у розслідуванні тяжких та особливо тяжких злочинів».

Під взаємодією слід розуміти: спеціальним чином організовану, належно регламентовану, узгоджену за метою, завданнями, місцем і часом сумісна діяльність, спрямована на ефективне та комплексне використання сил, засобів і методів слідчого та спеціаліста щодо забезпечення попередження, розкриття злочинів, розшуку злочинців, розкриття злочинів минулих років, при суворому дотриманні прав і свобод громадян, гарантованих Конституцією України.

З моменту запрошення спеціаліста для надання допомоги слідчому у проведенні слідчої дії розпочинається їх взаємодія.

а) виїзд спеціаліста і слідчого на місце події, який триває до завершення розшуку злочинця за «гарячими слідами»;

б) аналіз слідчим та експертом-криміналістом даних про подію злочину, про можливих її учасників і на підставі обміну отриманої кожним з них інформації, висунення слідчих версій, узгодження заходів щодо їх перевірки, складання спільного плану розслідування кримінального правопорушення й визначення конкретних виконавців. Цей етап закінчується виконанням основних завдань:

- отримання доказів, що стверджують або спростовують підозру у вчиненні злочину,

- встановлення особи злочинця, встановлення всіх учасників злочину,
- виявлення й вилучення викраденого майна та ін.

Тому необхідно відрізняти такі стадії взаємодії:

- 1) *організаційну* (підготовчу);
- 2) *дослідницьку* – виїзду спеціаліста і слідчого на місце події, яка триває до завершення розшуку злочинця за «гарячими слідами»;
- 3) *стадію оцінки спільної діяльності* спеціаліста і слідчого: оцінка зібраних речових доказів, висування версій;
- 4) *формулювання питань у випадку доручення на проведення експертизи*;
- 5) *консультативну*, за якої слідчий й експерт-криміналіст супроводжують розслідування аж до прийняття у провадженні остаточного рішення, передбаченого кримінальним процесуальним законодавством України, проведення експертних досліджень в експертних установах.

3. Поняття судової експертизи та її види.

Судово-експертна діяльність регулюється Законом України «Про судову експертизу» (від 25.02.1994р.), та кримінально-процесуальним законодавством, Постановою Пленуму Верховного Суду України №8 «Про судову експертизу по кримінальних і цивільних справах» (від 30.05.1997р.), Настановою «Про діяльність експертно-криміналістичної служби Міністерства внутрішніх справ» (Наказ МВС №682 від 30.08.1999р.), нормативними актами Міністерства юстиції й Міністерства охорони здоров'я.

Класифікація судових експертиз служить для з'ясування їх змісту, специфіки організації їх проведення, розвитку наукових та методичних основ.

Судові експертизи класифікуються:

- а.) за процесуальними підставами:*
- б.) за спеціальними знаннями, які використовуються у ході їх проведення.*

а.) За процесуальними підставами експертизи поділяються на.

- *Первинна експертиза* – це експертиза яка, проводиться вперше щодо конкретного об'єкту;

- *Додаткова експертиза* – призначається у таких випадках:

а) коли висновок первинної експертизи визнається неясним, незрозумілим. Якщо усунення неясності не потребує проведення досліджень, може бути проведений допит експерта;

б) коли не всі об'єкти, направлені на експертизу, були досліджені;

в) коли не на всі запитання, поставлені слідчим, були отримані відповіді.

Додаткову експертизу слід відрізняти від нової самостійної експертизи, при проведенні якої досліджується той же об'єкт, але для вирішення інших питань. Законом допускається проведення додаткової експертизи тим же експертом, що проводив первинне експертне дослідження (ст.75 КПК України).

- *Повторна експертиза* призначається у випадках:

- а) коли висновок експерта суперечить іншим матеріалам провадження;
- б) висновок експерта не обґрунтований проведенням дослідженням;
- в) за наявності інших сумнівів у правильності висновку (наприклад, сумніви у компетентності експерта, у правильності обраної методики та ін.).

Повторна експертиза завжди проводиться іншим експертом.

- *Комісійна експертиза* – проводиться двома і більше експертами однієї спеціальності. Вона може призначатися у випадках, коли об'єкт є складним для дослідження (так, судово-психіатрична експертиза завжди проводиться комісійно не менше ніж трьома експертами), коли об'єктів дослідження багато і один експерт може не впоратися з дослідженням у відведений термін; під час підготовки експерта-стажера до самостійної роботи, коли комісія складається з експерта-стажера та досвідченого співробітника експертної установи.

- *Комплексна експертиза* – проводиться двома та більше експертами різних спеціальностей. Вона призначається у випадках, коли для вирішення питань необхідно залучати різні галузі знань. Наприклад, медико-криміналістичне дослідження одягу потерпілого, коли до проведення експертизи залучається судовий медик та експерт-криміналіст.

При проведенні комісійної та комплексної експертиз серед експертів призначається провідний експерт, який виконує лише організаційні функції і ніякої процесуальної переваги у вирішенні питань перед іншими експертами не має. По завершенню досліджень експерти складають єдиний висновок, який підписується всіма експертами – учасниками дослідження. Рідко, але трапляються ситуації, коли один з експертів не погоджується з кінцевими висновками проведеного дослідження. У такому випадку, якщо це комісійна експертиза, він складає свій окремий висновок. У ньому експерт не тільки вказує, чому він не згодний з висновком, якого дійшли його колеги, але і зобов'язаний дати відповіді на поставлені слідчим запитання по суті. Якщо ж це комплексна експертиза, експерт може відмовитися від підпису під кінцевими висновками і підписати лише ту частину дослідження, яку він провів особисто.

б.) *За спеціальними знаннями, які використовуються у ході їх проведення, судові експертизи* прийнято поділяти за галузями знань на класи, роди, види та підвиди.

Клас експертиз являє собою множину експертиз, поєднаних спільністю знань, які слугують джерелом формування їх теоретичних і методичних основ.

Рід експертиз – це підмножина експертиз певного класу, яка виділяється за загальним для них предметом, об'єктом, методиці експертного дослідження.

Вид експертиз – це підмножина експертиз певного виду, яка відрізняється специфічністю предмету дослідження у спільному для роду об'єктові, особливими методиками і задачами дослідження.

У Міністерстві юстиції України прийнята наступна диференціація

судових експертиз.

I клас. Криміналістичні експертизи. Рід:

- почеркознавство;
- авторознавча;
- технічна експертиза документів;
- фототехнічна; портретна;
- трасологічна;
- балістична;
- вибухотехнічна;
- відео звукозапису;.

II клас. Експертизи матеріалів, речовин і виробів. Рід:

- лакофарбових матеріалів і покриттів;
- полімерних матеріалів, пластмас і виробів з них;
- волокнистих матеріалів і виробів з них;
- нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів;
- скла, кераміки й виробів з них; наркотичних, сильнодіючих і отруйних речовин;
- спиртовмісних сумішей;
- ґрунтів; металів і сплавів;
- наявності шкідливих речовин у навколишнім середовищі.

III клас. Біологічні експертизи. Рід:

- об'єктів рослинного походження;
- об'єктів тваринного походження.

IV клас. Інженерно-технічні експертизи. Рід:

- обставин дорожньо-транспортного випадку;
- технічного стану транспортних засобів;
- деталей транспортних засобів;
- транспортно-трасологічні;
- причин і наслідків порушення вимог безпеки життєдіяльності й охорони праці;
- об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій і відповідних документів;
- розподілу земель і визначення порядку користування земельними ділянками;
- причин виникнення й поширення пожеж;
- комп'ютерно-технічна; оцінної вартості будівельних об'єктів і споруджень;
- обставин залізнично-транспортної події;
- технічного стану рухливого складу залізничного транспорту;
- інженерного оснащення верхньої будови колії .

V клас. Економічні експертизи. Рід:

- документів бухгалтерського обліку й звітності;
- документів про фінансово-кредитні операції;
- документів про економічну діяльність підприємств і організацій.

VI клас. Товарознавчі й автотоварознавчі експертизи. Рід:

- якості товарів народного споживання й визначення їхньої вартості;
- вартості автотранспорту;
- вартості водного транспорту, розміру нанесеного збитку власникові водного транспортного засобу.

VII клас. Експертизи, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності. Рід:

- об'єктів авторського права;
- об'єктів суміжних прав;
- охорони прав на відкриття, корисні моделі, раціоналізаторські пропозиції;
- охорони прав на промислові зразки;
- охорони прав на сорти рослин і породи тварин;
- охорони прав на знаки для товарів і послуг, фірмові найменування, вказівки походження товарів;
- охорони прав на топографію інтегральних мікросхем;
- охорони прав на конфіденційну інформацію;
- економічних досліджень, пов'язаних з використанням прав на об'єкти інтелектуальної власності.

VIII клас. Психологічна експертиза.

IX клас. Мистецтвознавча експертиза.

У зв'язку з постійним розвитком судових експертиз наведена класифікація не може вважатися остаточною, вона постійно вдосконалюється. Так, слідчій практиці відомі випадки проведення судово-ветеринарних, судово-екологічних і інших експертиз, поки не включених у класифікацію, відповідно до якої проводиться атестація судових експертів.

У Міністерстві охорони здоров'я існує наступна класифікація експертиз.

I клас. Судово-медична експертиза. Рід:

- трупів у випадку насильницької смерті;
- трупів при підозрі на застосування насильства або інших обставин, що обумовлюють необхідність такої експертизи;
- потерпілих, обвинувачуваних і інших осіб;
- речовинних доказів; за матеріалами кримінальних і цивільних справ.

II клас. Судово-психіатрична експертиза. Рід:

- амбулаторна експертиза;
- стаціонарна експертиза;
- посмертна експертиза;
- заочна експертиза.

4. Права, обов'язки та відповідальність експерта. Відмінності (правові та функціональні) судового експерта від спеціаліста, який приймає участь у слідчій дії.

Особливе значення в вирішенні завдання встановлення об'єктивної істини в процесі розслідування злочинів, мають різні речові докази та експертні дослідження речових джерел доказової інформації. Будучи

"незацікавленими у результатах провадження", "неупередженими, непідкупними і нездатними до навмисної брехні", речові докази хоч і "німі свідки", але нерідко розказують гучніше, мовлять яскравіше і переконливіше багатьох учасників процесу. Допомогти цим «німим свідкам» висловитись, зробити їх «мову» доступною і зрозумілою, надають можливість експерти.

Згідно зі ст. 69 КПК України, як експерт може бути залучена будь-яка особа, яка має необхідні спеціальні знання для надання висновку з питань, що досліджуються.

Експертиза в кримінальному процесі — це слідча (розшукова) дія, яка являє собою науково обґрунтоване дослідження різних об'єктів, явищ і процесів, які містять доказову інформацію, що проводиться експертом з використанням спеціальних знань, з метою отримання доказової або орієнтуючої інформації щодо обставин кримінального правопорушення, які мають значення для вирішення завдань досудового розслідування і відображаються у висновку експерта.

Експерт — це незаінтересована особа, що володіє спеціальними знаннями й уміннями в окремій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла і яка залучається у встановленому законом порядку до участі в кримінальному процесі для проведення експертизи.

Експертиза може бути призначена та проведена відповідними спеціалістами в будь-якій галузі людських знань, за винятком права. Експерт дає висновок від свого імені та несе за нього особисту відповідальність. Висновок експерта має значення самостійного виду доказів у кримінальному процесі.

Правовий статус експерта, певні вимоги до нього встановлені ст. 69, 70, 101, 102, 242-245 КПК України, законом України "Про судову експертизу" та підзаконними нормативними актами. Згідно зі ст. 10 Закону України "Про судову експертизу" судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Експертизи та інші дослідження в експертних установах проводяться співробітниками, які мають вищу освіту, пройшли відповідну підготовку та атестовані як експерти певної спеціальності.

Експертизи та інші дослідження в експертних установах можуть проводитись також позаштатними працівниками цих установ, комплектування складу яких та встановлення порядку їхньої діяльності, покладається на керівника експертної установи.

У ст. 11 Закону України "Про судову експертизу" визначені особи, які не можуть бути судовими експертами. Так, до виконання обов'язків судового експерта не можуть залучатися особи, визнані у встановленому законом порядку недієздатними, а також ті, які мають судимість. Не може бути експертом особа, яка зацікавлена в справі і підлягає відводу. Згідно з ч. 2 ст. 69 КПК України, не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого.

Згідно зі ст. 12 Закону "Про судову експертизу", ст. 77, 79 КПК України

у визначених випадках експерт підлягає відведенню і не може бути залучений до проведення експертизи.

Експерт підлягає відводу:

— якщо він є потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем або родичем кого-небудь із них, а також родичем слідчого, особи, яка проводила дізнання, обвинувачуваного;

— якщо він брав участь у провадженні як свідок, особа, яка проводила дізнання, слідчий, захисник або представник інтересів потерпілого, цивільний позивач або відповідач;

— якщо він особисто або його родичі заінтересовані в результатах кримінального провадження;

— якщо він знаходиться в службовій або іншій залежності від сторони провадження, потерпілого, цивільного позивача або відповідача;

— якщо він проводив ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються у провадженні;

— у випадку, коли виявиться його некомпетентність, та при наявності інших обставин, які викликають сумнів у його об'єктивності.

Слідчий, розглянувши заяву про відвід, складає постанову, в якій мотивує своє рішення.

Чинним законодавством (ч.ч. 3-5 ст. 69 КПК) визначені права та обов'язки експерта в кримінальному процесі. Ви з ними можете ознайомитись, проаналізувавши вказану статтю.

Експерт несе відповідальність за злісне ухилення або відмову без поважних причин від виконання своїх обов'язків або за давання свідомо неправдивого висновку за ст. 385, 384 КК України, а також за розголошення без дозволу слідчого даних досудового слідства.

Спеціалістом у кримінальному провадженні визнається будь-яка не заінтересована в результатах такого провадження особа, яка володіє необхідними спеціальними знаннями в науці, техніці, мистецтві чи ремеслі або володіє вміннями, навиками у певній галузі діяльності і відповідно до ст. 71 КПК України залучається для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень тощо) під час проведення слідчих дій, а також надання консультацій та сприяння слідчому в збиранні та дослідженні доказів.

Як спеціалістом так і експертом можуть бути особи, які володіють спеціальними знаннями. Але в процесуальному статусі ***між експертом і спеціалістом є різниця.***

- спеціаліст, використовуючи свої спеціальні знання, надає допомогу слідчому в проведенні слідчих дій, а саме: в пошуку, виявленні, фіксації, вилученні та огляді доказових матеріалів, застосуванні для цього необхідних технічних засобів, наприклад засобів так званої "польової криміналістики" при огляді місця події

- експерт досліджує направлені йому на експертизу докази і формулює висновки щодо поставлених перед ним питань, які мають значення самостійних доказів. Якщо експерт досліджує вже одержані докази і дає

висновок, який має самостійне доказове значення, то спеціаліст покликаний надати допомогу в збиранні доказів. Тому процесуальне становище спеціаліста й експерта різне.

До особи, яка залучається як спеціаліст, закон ставить дві основні вимоги: бути незаінтересованим в результатах кримінального провадження та мати, необхідні для участі в даній слідчій дії, спеціальні знання.

Закон не обмежує кола слідчих дій, для участі в проведенні яких може бути залучений спеціаліст. Слідчий, прокурор, суд залучають спеціаліста у тих випадках, коли вони визнають за необхідне використати спеціальні знання, навички, його пояснення і допомогу.

Обов'язковою є участь спеціаліста при проведенні:

а) зовнішнього огляду трупа та судово-медичного освідування особи. Ці дії проводяться за участю судово-медичного експерта або лікаря (ст.ст. 238, 241 КПК України);

б) огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією. Ця слідча дія проводиться за присутності судово-медичного експерта (ст. 239 КПК України);

в) допиту неповнолітнього свідка віком до 14 років, а за розсудом слідчого — до 16 років. Ця дія проводиться за присутності педагога, а в разі необхідності – лікаря.

Спеціаліст у кримінальному провадженні, згідно ч. 4,5 ст. 71 КПК України, має права та несе обов'язки, з якими ви можете ознайомитись, проаналізувавши вказані положення.

Настановою про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України на експертів-криміналістів, які беруть участь у проведенні слідчих дій як спеціалісти, покладається також обов'язок мати при собі і кваліфіковано використовувати відповідні науково-технічні засоби; проводити необхідні експрес-аналізи виявлених слідів та давати слідчому розгорнуті відомості про можливі прикмети злочинців. Спеціаліст діє за вказівкою слідчого та несе особисту відповідальність за повноту і правильність використання всіх науково-технічних засобів, що маютьесь в його розпорядженні і призначені для виявлення, фіксації та вилучення речових доказів.

Спеціаліст несе кримінальну відповідальність згідно зі ст. 387 Кримінального кодексу України за розголошення без дозволу прокурора, слідчого або особи, яка проводила дізнання чи досудове слідство, даних досудового слідства чи дізнання, якщо був попереджений в установленому законом порядку, про обов'язок не розголошувати такі дані.

5. Система державних експертних установ в Україні та їх функції.

Державні судово-експертні установи створюються органами виконавчої влади спеціально для організації і проведення судових експертиз. Виключно державними спеціалізованими установами, здійснюється судово-експертна діяльність, що пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-

медичних і судово-психіатричних експертиз⁶.

У Міністерстві внутрішніх справ України функціонує експертно-криміналістична служба, яка має наступну структуру.

- Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр (НДЕКЦ) МВС України, він є центральним органом експертно-криміналістичної служби МВС, який виконує перш за все організуючу, методичну і координуючу функцію. Задачами центру є: аналізування і вивчення проблем експертної практики; надання допомоги у методичному і технічному забезпеченні діяльності експертно-криміналістичних центрів ОВС; організація роботи з підвищення кваліфікації експертів, координація розробок і впровадження нових технічних засобів та ін.

- Науково-дослідний експертно-криміналістичний центр (НДЕКЦ) при Головному управлінні МВС України в Автономній Республіці Крим.

- НДЕКЦ при обласних ГУНП.
- НДЕКЦ при ГУНП в м. Києві.
- НДЕКЦ при УМВС в м. Севастополі.

Співробітники експертно-криміналістичної служби не тільки проводять експертизи за клопотанням слідчих МВС, але й залучаються як спеціалісти під час проведення слідчих (розшукових) дій (найчастіше при огляді місць подій), ведуть криміналістичні обліки.

У Міністерстві юстиції України діє мережа науково-дослідних інститутів судових експертиз (НДІСЕ), які працюють за територіальним принципом. До них належать:

- 1) Кримський НДІСЕ (Автономна республіка Крим;
- 2) Дніпропетровський НДІСЕ (Дніпропетровська та Запорізька області;
- 3) Донецький НДІСЕ (Донецька та Луганська області);
- 4) Київський НДІСЕ (Вінницька, Житомирська, Київська, Хмельницька, Черкаська та Чернігівська області);
- 5) Львівський НДІСЕ (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська та Чернівецька області);
- 6) Одеський НДІСЕ (Кіровоградська, Миколаївська, Одеська та Херсонська області);
- 7) Харківський НДІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса (Полтавська, Сумська і Харківська області).

У Міністерстві охорони здоров'я України, залежно від класу експертиз, дослідження проводяться у різних експертних підрозділах.

Судово-медичні експертизи проводяться у таких установах:

- Головне бюро судово-медичної експертизи;
- Республіканське бюро судово-медичної експертизи Автономної Республіки Крим;
- обласні бюро судово-медичних експертиз.

Судово-психіатричні експертизи проводять:

- Український науково-дослідний інститут соціальної і судової

⁶ Ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» від 25.02.1994.

психіатрії і наркології МОЗ України;

- Центри судово-психіатричних експертиз (м. Київ, м. Донецьк);
- відділення амбулаторних, стаціонарних експертиз при психіатричних лікарнях та психоневрологічних диспансерах.

Співробітники експертних установ МЮ і МОЗ України виконують експертизи з кримінальних проваджень, цивільних, адміністративних і господарчих справ за клопотанням правоохоронних органів та судів.